

Vefatının 75. Yılı Anısına,
Mehmet Âkif Ersoy

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 927
İLMİ ESERLER - 144

Tashih
Altan ÇAP

Grafik & Tasarım
İsa YÜCEL

Baskı
Kalkan Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti.
0312 341 92 34

1. Baskı - 2013

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı:
02.02.2012/14
26.04.2012/38

ISBN: 978-975-19-5644-6
2013-06-Y-0003-927
Sertifika No:12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: 0 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: 0 312 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN TEFSİRCİLİĞİ*

Giriş

Millî şairimiz Mehmet Âkif'ten söz edilirken genellikle onun şiirleri ve şairliği üzerinde durulmuştur. Hâlbuki o, şiirlerinin yanı sıra çok sayıda nesir ve tercüme imza atmış bir yazar ve bir mütercimdir. Bunlara ilaveten onun gazetecilik yönü de göz ardı edilmemelidir. Başyazarlığını yapmış olduğu Sırat-ı Müstakim ve devamı olan Sebilürreşad mecmualarında seri yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarının önemli bir kısmı Kur'an tefsiri ve tefsir tercümeleriyle ilgilidir. Yani Âkif'in şair ve edip kişiliğinin yanında, Kur'an ve tefsiri ile de alakası vardır. Mevcut literatüre bakıldığında merhum şairimiz ve eserleri hakkında çok fazla çalışma yapılmış olmasına rağmen, maalesef onun tefsirciliği üzerinde pek fazla durulmamıştır. Biz bu makaleyi, söz konusu eksikliği bir nebze olsun gidermek gayesiyle hazırladık.

Makalemizde önce Âkif'in Kur'an'la ilişkisinden, kendisine sipariş edilen ve yazdığı hâlde teslim etmediği, hatta yakılmasını vasiyet ettiği mealinden bahsedeceğiz.

Daha sonra, özellikle Âkif'in tefsir yazıları üzerinde duracağız. Vaazlarını makalemize konu etmemizin asıl sebebi ise, bilindiği üzere Mehmet Âkif'in Millî Mücadele yıllarındaki manevi kahramanlarımızdan birisi olduğu hususunda hiç kuşku yoktur. Âkif bu yıllarda, İstanbul'un Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camileri, Balıkesir'in Zağanos Paşa Camii, Kastamonu'nun Nasrullah Camii ve başka pek çok camide verdiği vaazlarda, devamlı ayetlerle insanları irşad etmeğe, onlara birlik, beraberlik, sabır, azim ve irade ruhunu vermeye çalışmıştır. Kur'an merkezli bu vaazların tefsir özelliği

* Prof. Dr. Davut AYDÜZ, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*.

dikkatlerden kaçmamaktadır. Makalemizde son olarak Safahat'daki manzum tefsirleri üzerinde de duracağız. Çünkü Mehmet Âkif Ersoy, bazen Kur'an'dan bir ayeti ele alır ve o ayetin anlamını şiir ile yorumlayıp bir nevi tefsir eder. Âkif, sık sık şiirlerinin başında bir ayeti serlevha yapar ve takip eden şiiri söz konusu ayetin tefsiri mahiyetinde nazma döker.

Mehmet Âkif Ersoy ve Kur'an-ı Kerim

Mehmet Âkif, çocukluğundan itibaren Kur'an ile ilgilenmiş ve onu hayatının merkezine koymuştur. Deyim yerindeyse o tam bir "Kur'an şairi"dir. Hayatının bütününe Kur'an'ı hâkim kılan Âkif, şiirlerini de Kur'an ayetleriyle bezemiştir. Onun gerek şiirlerinin, gerekse diğer eserlerinin temel kaynağı hiç şüphesiz Kur'an'dır. Sebülürreşad mecmuasındaki tefsir yazıları ile ömrünün son yıllarında kaleme aldığı Kur'an meali çalışması, onun kelâmullahı olan yakınlığını göstermesi açısından oldukça önemli hususlardır. O hayatında hemen hemen her gün mütemâdiylen Kur'an okumuştur. Hayatı genellikle şiir yazmakla geçmiş olsa bile, o şiiri, hakikate ulaştırın bir vasıta olarak görmüştür. Onun şiirlerinin de merkezinde büyük ölçüde Kur'an bulunmaktadır.

Bu çerçevede öncelikle Âkif'in Kur'an algısına kısaca bakmakta fayda vardır. Şairimiz, Kur'an'ı daima canlı ve dinamik bir kitap olarak ele almaktadır. Ona göre Kur'an, hayatla ve güncel pek çok olayla bire bir ilişki içindedir. Âkif, Kur'an'la kurulan ferdi ilişkinin yanı sıra, toplumsal olaylar ile de sıkı bir şekilde irtibatı olduğuna inanmaktadır. Bu yaklaşımdan dolayı o, Kur'an'ı her gün yeniden nazil oluyormuş gibi algılamaktadır. Kur'an'ın doğrudan Allah'ın kelamı olmasını Âkif "evrensellik" ilkesi bağlamında ele almakta ve onun ayetlerinin devamlı muasır ve günümüz konularına ışık tuttuğuna samimi bir şekilde inanmaktadır. Bundan dolayı o, toplumla ilgili ayetleri yorumlamaya özen göstermiştir. Âkif'in, bu yaklaşımıyla Muhammed Abduh'un tefsir anlayışını benimsediğini söylemek mümkündür.

Âkif'in Kur'an-ı Kerim algısında dikkat çeken bir diğer husus ise onun, kendi döneminde sergilenen bazı Kur'an tasavvurlarını

çeşitli sebepler göstererek eleştirmesidir. Bu sebeplerin başında, toplumun Kur'anı sadece mezarlıklarda okunan bir kitap telakki-si ve din adına hurafelerle toplumu oyalayan sözde hocaların türemesi gösterilebilir. Hâlbuki Âkif'in dinamik Kur'an algısı, ilahî kelâmın sürekli okunması, anlaşılması ve içerdiği hakikatlerin hayatın her bir dilimine aktarılarak yaşanmasını öngörmektedir.¹ Âkif'e göre Kur'an, kendisine uyulduğu takdirde, inananları en yüksek seviyelere ulaştıracak yegâne kitaptır. Bu meyanda o, Kur'anı dirilere hitap eden bir kitap olarak anlamaktadır. Çünkü bu din, ölümler dini değildir. Bu sâiklerden hareketle Âkif, Kur'anın anlaşılması ve yaşanmasına mâni olan bütün anlayışları eleştirmekte ve reddetmektedir. Âkif'in şu ifadeleri bu gerçeği ne kadar güzel özetlemektedir:

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa bir maksat aranmaz mı bu ayetlerde?
Lâfzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur'anın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz mânânın:
Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!

Âkif'in hem Arap dil ve edebiyatını hem de Türk gramerini çok iyi biliyor olması münasebetiyle, TBMM tarafından Kur'anın Türkçe mealinin yapılması görevinin öncelikli olarak kendisine verilmesi ve bu işi yapacak en uygun kişinin Âkif olması da, onun Kur'an ile olan bağının ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından önemli bir noktadır.

Kur'an'a Olan Yakınlığı

Âkif'in son seneleri hep Kur'an tercümesiyle geçtiği için artık Kur'an, onun bütün kalbini, bütün ruhunu, bütün mevcudiyetini kaplamıştır. Kudret-i bedeniyesi müsait olduğu zamana kadar her gün mutlaka bir parça Kur'an okumuştur. Evvelce günde birkaç

1 Suat Yıldırım, *Mehmet Âkif'in Kur'an'a Bakışı* (2), Yeni Ümit, İzmir 2006, sy. 74 (Ekim-Kasım-Aralık), s. 7.

cüz okuyabilirken, sonraları takatsizliği hasebiyle birkaç sayfaya kadar inmiştir. Hiç okuyamayacak kadar hastalanınca, Hâfız Necati onu Kur'an'sız bırakmamış, hemen her gün onun başı ucunda, sakin ve sessiz hazin hazin okumuş, o da gözleri kapalı, hazin hazin dinlemiştir.

Üstat mealini yazdığı yıllarda Kur'anın her ayeti ile her kelimesi ile hatta harfleri ile günlerce uğraştığı için artık gönlünü ona vermiş, bütün zevki o olmuştur. Bir pırlanta üzerinde çalışan sanatkâr gibi o, Kur'anın muazzam ayetleri üzerinde senelerce çalışmış, onu anlamaya uğraşmıştır...

Hayatının son senelerini Kur'an'a hasretmesi, hiç şüphe yok ki, bir sâik-i manevinin taht-ı tesirindedir.²

Kur'an Meali/Tercümesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe müzakereleri sırasında alınan bir karar üzerine (21 Şubat 1925) Diyanet İşleri Başkanlığı, bir Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsiri ile "Tecrid-i Sarih" isimli hadis kitabının tercümesini yaptırmak istiyordu. Tefsir, Elmalılı Hamdi Efendi'ye ve Tecrid tercümesi Ahmed Naim Bey'e ısmarlanmıştı. Tercüme için ise herkesin düşündüğü isim Mehmet Âkif idi.

Âkif, uzun müddet bu teklifi reddetti. Fakat bu iş için Diyanet tarafından vazifeli olarak gelen Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in devamlı ısrarı ve Âkif'in çok sevdiği ve saydığı diğer dostlarının araya girmesi müspet netice verdi ve Âkif, "adına meal denmesi ve Elmalılı'nın tefsiri ile bir arada basılması" şartıyla teklifi kabul etti.³ Fakat bu işi kendi tabiriyle "istemeye istemeye" kabul etmişti. Âkif'in Kur'an tercümesi işini kabul etmek istememesinin hikmeti, Kur'an'a olan sonsuz hürmeti idi. Bu yüksek hürmet, onu Kur'anın her kelimesi üzerinde uzun uzadıya durmaya sevk ediyor ve sonunda, yine de muvaffak olamadığına inandırıyor.⁴ Meal

2 Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 263-264.

3 Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, (nşr., Mürşit Çantay), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, s. 331.

4 M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Medli*, İstanbul 2005, s. 164.

için ayrılan altı bin liradan kendisine bin lira verildi ve anlaşma imzalandı.⁵

Âkif'in 'Kur'an Meali'ni Yazması

Mehmet Âkif, 1926 yılı başından itibaren Kur'an tercümesi için çalışmaya başlamış ve mektuplarından anlaşıldığına göre 1929 yılı sonunda müsveddeyi bitirmiştir. 1932'de Mısır'a giden Eşref Edib, temize çekilmiş olan meali okumuş, hayran kalarak, İstanbul'a getirip basmak istemişse de Âkif Bey, sayfaların yanına koyduğu notları göstererek: "Şu tashihleri görüyorsun ya. Onlar hep tebyizden sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zannettiğim karşılığını bir zaman sonra beğenmem. Daha güzel bir tercüme aklıma gelir. O kelimenin bütün tercümelerini değiştirmek icap eder.." demiş; ayrıca bazı ayetlere, müfessirlerin verdikleri farklı manaları da not olarak koymak istediğini, sonra mealin bir ilim heyeti tarafından gözden geçirilmesi gerektiğini, ancak ondan sonra basılabileceğini söylemiştir. Eşref Edib'in ısrarı üzerine, son sözleri ise şöyledir: "Canım, ben bunu mezara götürecek değilim ya. Maksat, daha güzel olması, hatadan salim bulunmasıdır. Noksanı tamam olmayınca, nasıl neşrine müsaade ederim?"⁶

Burada Âkif'in mükemmelmeciliğini ve söz konusu Kur'an meali olunca ne kadar titiz davrandığını görüyoruz.

Kur'an mealini okumuş biri olarak Eşref Edib şunları aktarıyor: "O ne sadelik, o ne ahenk! Ayetle arasındaki irtibatı muhafaza hususunda öyle büyük kudret göstermiş ki, bir sureyi okursunuz da hiçbir ayetin başında veya sonunda ufak bir irtibatsızlık görmezsiniz. Müfessirler ayetler arasındaki irtibat ve münasebetleri anlatmak için sayfalar dolusu izahatta bulunurlar. Üstat ise irtibatı fiilen o surette yapmış ki bir ayetin bitip diğer ayetin başladığının farkında bile olmazsınız. Bir şiir gibi senelerce üzerinde işlenmiş, hiçbir tarafında, hiçbir noktasında, hiçbir pürüz kalmamış, bir sehl-i mümteni hâline gelmiş. Su gibi akıyor. Bir çağlayan gibi gönülleri heyecana veriyor. Beyanın ulviyetine, kutsiyetine o kadar

5 M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, s. 130.

6 Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şâiri Mehmed Âkif ve Kur'an Meali*, s. 142-3.

itina göstermiş ki, okuduğunuzun “Kelâmullah” olduğunu hemen fark edersiniz...”⁷

Ortaya koyduğu şiirler, verdiği vaaz ve yazdığı nesirler göz önüne alınınca Eşref Edib'in, meal hakkındaki bu senâkâr ifadeleri katiyen mübalağa sayılmamalıdır. Çünkü Eşref Edib de, öyle sıradan bir insan değildir.

Tercümeyi Neden Vermedi?

1931 yılının Ramazan ayında resmen seçilmiş bazı hafızlar, İstanbul'un büyük camilerinde Kur'an yerine Türkçe tercümesi ile 'aşırılar' okumuşlardı. Bu hafızların isimleri ve okuyacakları camiler gazetelerde ilan edilmekteydi. Benzer faaliyetler 1932 Ramazanında (Ocak-Şubat) da tekrarlandı. Bu sefer Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde teravihten sonra Kur'an yerine okunan tercümesi radyodan da yayınlandı; Ramazan'ın son cumasında ise smokinli olarak Süleymaniye minberinden hutbe okuyan Sâdeddin Kaynak'ın resmi, gazetelerde arz-ı endam etmişti. Daha önce de İstanbul'da Göztepe Camii'nde Kur'an yerine Türkçesini okuyarak namaz kıldırın bir imam, cemaatin şikâyeti üzerine vazifeden alınmış; fakat onun tarafını tutan bazı gazeteler bu mesele üzerine ileri geri yazılar yayınlamışlardı.

O yıllarda ezan gibi Kur'an'ın da aslının terk edilmesi sık sık gündeme getirilmekte idi. Bu olanlardan sonra camilerimizde Kur'an'ın aslı yerine tercümesinin okutulması için hazırlık yapıldığı endişesine kapılan Mehmet Âkif, kendi tercümesinin Kur'an yerine konulacağından korkarak bitirmiş olmasına rağmen komisyona teslim etmemiştir. Sonra da 1931 yılı Aralık ayı içinde Kur'an-ı Kerim'i tercüme etme işinden vazgeçtiğini bildiren resmi olarak düzenlenmiş bir yazı ile birlikte bin lirayı da iade etmiştir.⁸

Tercüme Ne Oldu?

Mehmet Âkif, 1936'da hastalanarak yurda dönerken Kur'an Mealini, dostlarından Yozgatlı müderris İhsan Efendi'ye bırakmış

7 M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Medli*, s. 165.

8 M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, s.129-133; M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Medli*, s. 217.

ve: "Dönersem alırım, dönmezsem yakarsın." diye vasiyet etmişti.⁹ Mehmet Âkif'in vefatından sonra kendisinden meali soran, almak ve bastırmak isteyenlere, "Yaktım!" diyen İhsan Efendi, Âkif merhumun mealini yakmaya kıyamamış; onun defterlerini ayrıca kendisi temize çekip ciltleyerek iki nüshayı birlikte saklamıştı... İhsan Efendi, 15 Temmuz 1961'de Kahire'de vefat etti. Daha önce oğlu Ekmeleddin'e -vasiyeti yerine getirmek endişesiyle olmalı- sadece Âkif'in defterlerinin yakılmasını işaret etmişse de vefatından sonra ortaya çıkan her iki nüsha, orada bulunan İbrahim Sabri Bey'in (Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu) zorlayıcı ısrarı sonucu -birkaç Türk talebenin de bulunduğu bir sırada- maalesef yakılmıştır.¹⁰ Bu elim hadise, iştirakçilerinin aldıkları karar üzere uzun zaman saklı tutulmuşsa da nihayet 1992 yılında olayın şahitlerinden İsmail Hakkı Şengüler Bey tarafından açıklanmıştır.¹¹

Tefsirle İlgili Eserleri

Mehmet Âkif Ersoy'un tefsirle ilgili eserlerini dört başlık altında ele alabiliriz. Makaleler, vaazlar, tercümelemler ve manzum olarak yazdığı tefsirler. Şimdi önce bunlar hakkında kısa kısa bilgi verip, daha sonra da değerlendirme yapalım.

1- Makaleler: Sebilürreşad dergisinde çıkan yazılar, ekseriyetle derginin birinci sayfasında bulunmaktadır. Çoğunun uzunluğu bir sayfadan azdır. Üzerlerinde "Tefsir-i Şerif" klişesi bulunur. Yazılar bilinen eski tefsir usulü üzerine yazılmamıştır. Âkif, memleketin ve halkın o günkü meselelerine hitap eden ayet veya hadisi mevzu alarak, okuyuculara onlarla yol göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu yazılar, tefsir ilmi bakımından değil, zamanın meselelerine bakış açısından mühimdirler. İlk tefsir yazısı, Sebilürreşad'ın bu ismi aldığı 183. sayısında çıkmıştır; Sebilürreşad, c.8, no. 183, s. 5-6, 24 Şubat 1327 (8 Mart 1912)... Sonuncusu ise; Sebilürreşad, c.18, no. 448, s. 61, 13 Teşrinisânî 1335 (13 Kasım 1919) tarihli nüshadadır.

9 M.Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, s. 132.

10 M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 215; Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şâiri Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli*, s. 156.

11 İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı M. A. Külliyyatı*, İstanbul 1992, X, 230-235; M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 222.

2- Vaazlar: Mehmet Âkif Ersoy'un dokuz vaazı (mev'izası) vardır. Bunlardan birincisi, İttihad ve Terakki kulübünde konuşma olarak irâd olunduktan sonra, "Mevaiz-i Diniye" kitabında yayınlanmıştır. Kalan sekiz vaazın üçü Balkan Harbi içinde İstanbul'un üç büyük camiinde (Beyazıt, Fatih, Süleymaniye); birisi Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde; dördü ise Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde ve şehrin kazalarında verilen vaazlardır. Bu sekiz vaazın Sebilürreşad'da çıkan metinleri, Mehmet Âkif konuşurken kaydedilmiş olan özetleridir. Kastamonu ve civarındaki vaazların metinleri ise bir değil, birkaç konuşmanın özetinden meydana getirilmiştir.

3- Tercümelere: Abdülaziz Caviş'ten yaptığı "Esrar-ı Kur'an" tercümesi¹² ve Muhammed Abduh'tan yaptığı "Asr suresi-i Celile-si'nin Tefsiri" tercümesi.¹³

Muhammed Abduh ve Abdülaziz Çaviş gibi bazı müelliflerin eserlerini Türkçeye tercüme esnasında Âkif, ayetlere olan aşinalığını arttırmış ve azımsanamayacak bir derecede tercüme külliyâtı ortaya koymuştur. Sadece Abdülaziz Çaviş'e ait olan "Esrâr-ı Kur'an" adlı tefsirden 138 ayetin tercümesini yapmıştır. Bu tefsirin çevirisini de Âkif'in üstlenmiş olması, ona bu sahada hatırı sayılır bir tecrübe ve birikim kazandırmıştır.¹⁴

Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsir Ettiği Ayetler

Makale ve Vaazlarında Tefsir Ettiği Ayetler

Mehmet Âkif 1912'den itibaren başta Sebilürreşad dergisinde olmak üzere bir hayli mensur tefsirler kaleme almıştır. Bu ayetleri bir araya getiren kitaplar şunlardır:

12 1919'a kadar Mehmed Şevket Bey'in tercüme etmekte olduğu "Esrâr-ı Kur'an" adlı eserinin devamının tercümesine 417. sayıdan itibaren Mehmet Âkif tarafından devam edilmiştir. 1915 yılında tefrikasına başlanan bu eserin tercümesi ve Sebilürreşad'da yayınlanması 1924 sonlarına kadar devam etmiş, çıkan yüz yirmi kadar yazının son elli beş tanesi Mehmet Âkif tarafından tercüme edilmiştir.

13 Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *M. Âkif Ersoy*, s. 84-85.

14 Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi-Mehmed Âkif Ersoy ve Kur'an Medli*, s. 101.

1. Mehmet Âkif Ersoy, Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler, (Derleyen: Ömer Rıza Doğrul) 1944.
2. Mehmet Âkif Ersoy, Kur'an-ı Kerim'den Ayetler, Mev'izeler, (Hazırlayan: Suat Zühtü Özalp), 1968.
3. M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar, İstanbul 1987.
4. Mehmet Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri-Mev'iza ve Hutbeleri. (Hazırlayan: Abdülkerim-Nuran Abdülkadiroğlu), DİB yay., Ankara, 1991.
5. İsmail Hakkı Şengüler, Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı, c. 9, İstanbul 1992.¹⁵

Âkif'in tefsirciliğine ve yaptığı tefsirleri değerlendirmeye geçmeden önce, hangi ayet ve sureleri tefsir ettiğini görelim. Daha sonra da "Safahat"ta manzum olarak tefsir ettiği ayetleri, şiir isimleri ve "Safahat"ta geçtiği yerlere işaret edelim:

Gâşiye suresi 88/17-26, Duhâ suresi 93/1-11, Abese suresi 80/1-10, İnşirah suresi 94/1-8, Nâziât suresi 79/42-46, Mutaffifin suresi 83/1-6, Kevser suresi 108/1-3, Tâhâ suresi 20/43-44, Ankebût suresi 29/69, Hucurât suresi 49/13, Bakara suresi 2/154, Enfâl suresi 8/46, Saf suresi 61/2-4, Ra'd 13/11, Hucurât suresi 49/10, Şuarâ suresi 26/224-227, Enfâl suresi 8/24, Asr suresi 103/1-3, Nisâ suresi 4/58, Nahl suresi 16/125, Fussilet suresi 41/34, Mü'min suresi 40/21, Bakara suresi 2/170, Yûsuf suresi 12/105, Arâf suresi 7/31, Âl-i İmrân suresi 3/103, Enfâl suresi 8/25, Mücadele suresi 58/20-21, Mâide suresi 5/105, Âl-i İmrân suresi 3/200, Hac suresi 22/45-46, Hicr suresi 15/9, Âl-i İmrân suresi 3/159, Fetih suresi 48/28.

Hutbe ve Mev'izalar'da Tefsir Ettiği Ayetler

Beyazid Kürsüsünde Enfâl suresi 8/24-25, Fatih Camii'nde Necm suresi 53/39, Âl-i İmrân suresi 3/26, Süleymaniye Kürsüsünde Ankebût suresi 29/69, Zağnos Paşa Camii'nde Ahzâb suresi 33/56, Nasrullah Kürsüsünde Âl-i İmrân suresi 3/118, Kastamonu

¹⁵ Bu kitaplar hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şâiri, M.Âkif ve Kur'an Meâli*, İstanbul 2007, s. 175.

kazalarında Enfâl suresi 8/24, Kastamonu havalisinde Yûsuf suresi 12/87; Hicr suresi 15/56; Zümer suresi 39/53; Fussilet suresi 41/49.

Manzum Olarak Tefsir Ettiği Ayetler

Âkif'in Safahat'taki bazı şiirleri genel olarak birer tefsir olarak değerlendirilebilir. Zira dikkatlice incelendiğinde onların bazılarının Kur'an ayetleriyle irtibatlı olduğu fark edilecektir. Âkif, oldukça akıcı ve etkileyici olarak yazdığı şiirlerinde zaman zaman Kur'an ayetlerinden mülhem olarak bir takım yorumlar yapmış; bu yorumlarında değişik dinî mevzuları işlemiştir. Mehmet Âkif, bütün bu manzum tefsirlerinde bilinen klasik tefsir metotlarının dışında bir yöntem izlemektedir. O her ayeti yaşanan günlük olaylarla irtibatlandırmakta, bu vesileyle İslam toplumunu içinde bulunduğu buhranlardan kurtarmaya çalışmaktadır. O, bu zikredilen ayetlere şimdiye kadar genellikle müfessirlerin vermediği mañalar vermekte ve onların yapmadığı şekilde yorum yapmaktadır. Onun bu manzum tefsirlerinde o günkü İslam âleminin ihtiyaç duyduğu hayati konular en çarpıcı, en beliğ, en canlı ve en heyecanlı cümlelerle ifade edilmektedir. Onun manzum tefsirinin her satırında, her kelimesinde ifade edilmeyecek kadar büyük bir ihlâs ve samimiyet vardır. Çok kuvvetli bir imanın haykırışı vardır. Bu açıdan müfessir Âkif, diğer müfessirlerden ayrılmış ve tefsirde yeni bir çığır açmıştır.¹⁶

Âkif'in, Safahat'taki tefsir mahiyetinde yazdığı şiirlerini iki ana başlık altında ele alabiliriz: Doğrudan Manzum Tefsirler ve Dolaylı Manzum Tefsirler.¹⁷

16 Hîdâyet Aydar, "Bir Kur'an Müfessiri Olarak M. Âkif", Diyanet İlmî Dergi, Ankara, 1996, Sayı: IV, s. 25-50.

17 Bazı araştırmacılar Âkif'in "Safahat"ındaki tefsirle ilgili şiirlerini şu başlıklar altında incelemişlerdir:

- a- Doğrudan Doğruya Kur'an-ı Kerim/Ayet/Ayetlerden İlham Alınarak Kaleme Alınan Manzumeler.
- b- Kur'an-ı Kerim/Ayet/Ayetlerden Yapılan İktibaslara Dayanan Manzumeler.
- c- Dolaylı Olarak veya Mealen Kur'an-ı Kerim/Ayet/Ayetlere Dayanan Manzumeler.
- d- Kur'an-ı Kerim, Sure veya Ayet İsimlerinin Yer Aldığı Manzumeler. Bkz. İsmail Çetişli, "M. Âkif'in Şiir Kaynaklarından Biri Olarak Kur'an-ı Kerim", I. Uluslararası M. Âkif Sempozyumu, s. 419.

1. Doğrudan Manzum Tefsirler

Bu başlık altında inceleyeceğimiz, Safahat'ta bulunan ayetlerin tefsirinin manzum olarak yapıldığı şiirlerdir. Âkif, Kur'an aşığı bir şair olarak fikirlerini ve hislerini ayetlerden ilham alarak nazmetmiştir. Bundan maksadı ise, daha etkili anlatım biçimi olan şiir ile Kur'anı tefsir etmek; kendi sanat anlayışına uygun olarak, topluma uyarılarda bulunarak onları aydınlatmaktır. Üstad, bu eserlerinde Kur'an ile şiiri mükemmel bir şekilde buluşturmuş ve "doğrudan manzum tefsir" diyebileceğimiz bir tarz ortaya koymuştur.

Safahat'ta özellikle üçüncü kitap olan Hakkın Sesleri, beşinci kitap olan Hatıralar ile yedinci kitap olan Gölgeler'de çok sayıda manzum tefsir bulunmaktadır. Hakkın Sesleri kitabında sekiz, Hatıralar kitabında dört, Gölgeler kitabında üç, Fatih Kürsüsünde kitabında bir adet olmak üzere toplam on altı tane manzum eser, ayetlerin manzum olarak tefsiri mahiyetindedir. Bunun yanı sıra Âkif'in kaleminden çıkmış olmakla beraber, Safahat'a almadığı manzum tefsirler de vardır ki bunlar da iki tanedir: Rum suresi 4-5 ve Âraf suresi 155. ayetler.¹⁸

Âkif, tefsir mahiyetindeki bu şiirleri önce ayetlerin Arapçasını vererek, daha sonra da meallerini yazarak kaleme almıştır.

Mehmet Âkif Ersoy'un Doğrudan Manzum Olarak Tefsir Ettiği Ayetler:

1. Âl-i İmrân suresi 26. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri".¹⁹
2. Naml suresi 52. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri".²⁰
3. Yûsuf suresi 87. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri".²¹
4. Âraf suresi 155. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri".²²

18 Bkz. Ömer Şengün, Mehmed Âkif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s.140-142.

19 Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, Neşreden, M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s.175-177.

20 Ersoy, *a.g.e.*, s. 178-180.

21 Ersoy, *a.g.e.*, s. 185-186.

22 Ersoy, *a.g.e.*, s. 187-188.

5. Zümer suresi 9. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri"²³
6. Âl-i İmrân suresi 110. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri"²⁴
7. Bakara suresi 11-12. ayetlerin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri"²⁵
8. Rum suresi 50. ayetin Manzum Tefsiri, "Hakkın Sesleri"²⁶
9. Araf suresi 185. ayetin Manzum Tefsiri, "Vaiz Kürsüde"²⁷
10. Bakara suresi 268. ayetin Manzum Tefsiri, "Hâtıralar"²⁸
11. Âl-i İmrân suresi 102. ayetin Manzum Tefsiri, "Hâtıralar"²⁹
12. İsrâ suresi 72. ayetin Manzum Tefsiri, "Hâtıralar"³⁰
13. Âl-i İmrân suresi 173. ayetin Manzum Tefsiri, "Hâtıralar"³¹
14. Enfâl suresi 46. ayetin Manzum Tefsiri, "Hâlâ mı Boğuşmak?"³²
15. Hicr suresi 56. ayetin Manzum Tefsiri, "Yeis Yok!"³³
16. Âl-i İmrân suresi 159. ayetin Manzum Tefsiri, "Azimden Sonra Tevekkül"³⁴
17. Rum suresi 4-5. ayetlerin Manzum Tefsiri, "Hürriyyet"³⁵
18. Araf suresi 155. ayetin Manzum Tefsiri, "Azgınlar"³⁶

23 Ersoy, *a.g.e.*, s. 189-190.

24 Ersoy, *a.g.e.*, s. 191-192.

25 Ersoy, *a.g.e.*, s. 193-194.

26 Ersoy, *a.g.e.*, s. 195-196.

27 Ersoy, *a.g.e.*, s. 215-225.

28 Ersoy, *a.g.e.*, s. 263-264.

29 Ersoy, *a.g.e.*, s. 267-268.

30 Ersoy, *a.g.e.*, s. 271-272.

31 Ersoy, *a.g.e.*, s. 275-276.

32 Ersoy, *a.g.e.*, s. 418-420.

33 Ersoy, *a.g.e.*, s. 421-422.

34 Ersoy, *a.g.e.*, s. 423-425.

35 Ersoy, *Hürriyyet, Sırat-ı Müstakim*, 8 Temmuz 1326, c. 4, ad. 98, s. 333.

36 Ersoy, *Azgınlar, Sırat-ı Müstakim*, 18 Ağustos 1327, c. 6, ad. 156, s. 401.

2. Dolaylı Manzum Tefsirler

Bu çeşit tefsirler, Safahat'ta bulunan şiirlerde iktibas edilerek ya da telmihi olarak zikredilen ayetlerin yorumlarını içermektedir. Bu şiirler bir bütün olarak ayetlerin tefsirlerini içermeseler bile bazı bölümlerinde ayetlere işaret edildiği için kısmi tefsir sayılırlar. Bu sebeple biz bu şiirleri "Dolaylı Manzum Tefsirler" başlığı altında zikretmeyi uygun gördük.

Safahat'ın birinci kitabında dört, üçüncü kitabında iki, dördüncü kitabında dört, beşinci kitabında bir, altıncı kitabında iki; bir de Safahat dışında kalan şiiri olmak üzere on dört adet ayetin iktibas edildiği şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerde ayetler, konunun akışı içerisinde yeri geldikçe zikredilerek, meselenin önemi daha da vurgulanmıştır. Bu şiirlerdeki ayet yorumlarının, doğrudan manzum olarak yapılan tefsirlerden temel farkı, bu şiirlerin tamamının ayetlerin tefsiri olmamasıdır. Doğrudan manzum olarak yapılan tefsirler ise tamamen ayetlerin tefsirlerine hasredilmiş şiirlerdir. Aşağıda listesini vereceğimiz şiirler ise, kısmen ayetlere değinmekte olup, şiirlerin temel gayesi ayetleri tefsir etmek değildir. Şiirlerde ayetlerin tefsirinden ziyade değişik konulara yer verilmiş, zaman zaman da ayetlerin izahları yapılarak şiir Kur'anî bir havaya büründürülmüştür. Bir bakıma ayetler iktibas edilerek şiirde işlenen konu te'kid edilmektedir. Ayetler bazen lâfzen, bazen meal olarak verilmiş; bazen ayetin bir kısmı iktibas edilerek, bazen de ayetler dipnotta verilerek zikredilmişlerdir.³⁷

Mehmet Âkif Ersoy'un Dolaylı Manzum Olarak Tefsir Ettiği Ayetler:

1. Tin suresi 5. ayetin Manzum tefsiri, "Tevhîd Yahud Feryâd"³⁸
2. Necm suresi 39. ayetin Manzum tefsiri, "Durmayalım"³⁹
3. Mülk suresi 2. ayetin Manzum tefsiri, "Mezarlık"⁴⁰

37 Ömer Şengün, Mehmed Âkif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s. 143.

38 Ersoy, *a.g.e.*, s. 15-16.

39 Ersoy, *a.g.e.*, s. 24-25.

40 Ersoy, *a.g.e.*, s. 39-40.

4. Zümer suresi 9. ayetin Manzum tefsiri, "Hasbihâl"⁴¹
5. Necm suresi 39. ayetin Manzum tefsiri, "Hakkın Sesleri"⁴²
6. Fâtır suresi 28. ayetin Manzum tefsiri, "Hakkın Sesleri"⁴³
7. Necm suresi 9. ayetin Manzum tefsiri, "Fatih Kürsüsünde"⁴⁴
8. Âl-i İmrân suresi 159. ayetin Manzum tefsiri, "Fatih Kürsüsünde"⁴⁵
9. Haşr suresi 19. ayetin Manzum tefsiri, "Fatih Kürsüsünde"⁴⁶
10. Enfâl suresi 25. ayetin Manzum tefsiri, "Fatih Kürsüsünde"⁴⁷
11. Saf suresi 4. ayetin Manzum tefsiri, "Hâtıralar"⁴⁸
12. «لَا حَزْفٌ عَلَيْهِمْ»⁴⁹ ibaresinin Manzum tefsiri, "Âsım"⁵⁰
13. Asr suresinin Manzum tefsiri, "Âsım"⁵¹
14. İsrâ suresi 88. ayetin Manzum tefsiri, "Kur'an'a Hitâb"⁵²

Âkif'in Manzum Tefsirinde Üzerinde Durduğu Konular

Âkif'in manzum tefsirinde üzerinde durduğu bazı konuları şu şekilde özetleyebiliriz: Onun zamanında -şimdi de olduğu gibi- çok sayıda hurafe, halk arasında "din" şeklinde telakki edilip yaşanmaktaydı. İşte Âkif sık sık şiirlerinde İslam'a mal edilmiş olan hurafe ve batıl inançları dile getirmiş, bunların İslam diniyle alakasının olmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde kader ve tevekkül

41 Ersoy, a.g.e., s. 128-129.

42 Ersoy, a.g.e., s. 177.

43 Ersoy, a.g.e., s. 190.

44 Ersoy, a.g.e., s. 220-221.

45 Ersoy, a.g.e., s. 233-234.

46 Ersoy, a.g.e., s. 247-248.

47 Ersoy, a.g.e., s. 248-249.

48 Ersoy, a.g.e., s. 275-276.

49 Bu ifade için bkz., Bakara, 2/38, 62, 262, 274, 277; Mâide, 5/69; Enâm, 6/48; Araf, 7/35, 49; Yunus, 10/62; Zuhruf, 43/68; Ahkaf, 46/13.

50 Ersoy, a.g.e., s. 379.

51 Ersoy, a.g.e., s. 379-380.

52 Ersoy, a.g.e., s. 487.

de yanlış anlaşılmaktaydı. Müslümanlar, İslam ümmetinin başına gelen bu felaketleri kaderin bir tecellisi olarak değerlendirip, buna mani olunamayacağı ve makûs yazgının değiştirilemeyeceği kanaatindeydi. Hiçbir gayret göstermeden "Allah'a güveniyoruz, O bizi kurtaracak." diyerek, "tevekkül" etmekteydi. Âkif, şiirlerinin önemli bir kısmında bu yanlış ve zararlı anlayışın üstüne şiddetle gitmiş, bu düşüncedeki insanları en sert şekilde tenkit etmiştir. O, ehl-i sünnetin kader anlayışını ve gerçek tevekkülün manasını en belîğ şekilde ifade ederek, Müslümanları bu konuda irşad etmiştir. Âkif'in çok sık şikâyet ettiği konulardan biri de, Müslümanların tembelliği ve bunun dinle alakalandırılması idi. Güya Müslümanların bu meskenet ve sakilliklerinde İslam'ın rolü varmış! Âkif bu düşünceyi de çok şiddetli bir şekilde eleştirmiş, hiçbir dinin, hiçbir ideolojinin İslam kadar insanları tembellikten ve tekâsülden sakındırmadığını haykırmıştır. İslam dininin ilim ve çalışmaya, terakki ve tekâmüle verdiği önemi en açık bir şekilde beyan etmiştir.

Onun en çok dert yandığı konulardan biri de tefrikadır. Müslümanların kendi aralarında durmadan bölünmeleri, birbirlerine karşı kin ve nefret beslemeleri onu kahretmiştir. O yüzden, başta Arnavutluk olmak üzere pek çok misali göstererek durmadan dinlenmeden haykırarak, Müslümanları bu fitneden sakınmaya çağırmıştır. Netice itibariyle Âkif, ısrarla başta o günkü Müslümanlar arasında mevcut tefrika olmak üzere her meselenin çözümünün Kur'an'da olduğu ve onun çok iyi anlaşılmasının gereği üzerinde durmuştur.

O manzum tefsirinde yaptığı gibi mensur tefsirinde de daima Müslüman toplumun meselelerini dile getirmekle ve onlar için çareler arayıp sunmakla meşgul olmuştur.⁵³

Nesir Hâlinde Yazdığı Tefsirler ve Bu Tefsir Makalelerinin Yazılış Gayesi

Hayatını Kur'an'a adanmış bir mütefekkir olarak Âkif, ciddi anlamda kısa tefsirler yazmaya 1912 yılında Sebilürreşad mecmuasının ilk sayısında başlamıştır.⁵⁴ Âkif tefsir yazılarını arkadaşlarıyla

53 Hidâyet Aydar, "Bir Kur'an Müfessiri Olarak M. Âkif", s. 25-50.

54 Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, s. 156.

beraber çıkardıkları bu derginin ilmî kısmının ilk sayfasında kaleme almıştır. Bu tefsir yazılarının başına ise "Tefsir-i Şerîf" klişesi konulmuştur. Önce Âkif bu işi her zamanki mütevaziliği sebebiyle kabule yanaşmamıştır. Arkadaşları onun bu alandaki ilmî kudretini bildikleri için ısrar edince o bu görevi üstlenmek durumunda kalmıştır.⁵⁵ Bu başlık altında Âkif 53 adet tefsir makalesi yazmıştır. Derginin hacminin yeterli olmaması sebebiyle klasik tefsir kitaplarında olduğu gibi lügavî ve tarihî konularda fazla detaya girilmemiştir.

Âkif'in sanat anlayışına uygun olarak, onun tefsir anlayışı da toplumda bir boşluğu doldurmaya mâtuftur. O, toplumu Kur'an kaynaklı ilkelerle ıslah etmeyi arzu etmektedir. Tefsir yazılarının ana gayesi de toplumu aydınlatmaya yöneliktir. Âkif, tefsir yazılarında takip edeceği yöntem ve maksada ilişkin olarak derginin ilk sayısında bazı açıklamalara yer verir. Bu açıklamaları önemine binaen burada Âkif'in kendi dilinden nakletmek istiyoruz:

"Mecmuamız bir İslam mecellesidir. Onun için ulûm-u İslamiye'nin rûkn-i esâsisini teşkil eden tefsir-i şerife, kısm-ı ilmînin birinci bâbını tahsis ediyoruz.

Kütüphanelerimizde, Arabî, Türkî hatta diğer lisanlarda yazılmış âsâr-ı nefise-i tefsiriye matbû, gayr-ı matbû olarak kesretle bulunduğundan artık doğrudan doğruya bunları nakledivermekte bir fâide-i cedîde göremiyoruz. Bunları herkes istediği yerde okuyup müstefit olabilir. Binâenaleyh mecmuamıza geçirilecek âsâr-ı tefsiriyede alâ kadri'l-imekân nikât-ı âtiyeden birine riayet etmeyi, gerek yeni yeni bir takım fâideler t'eminini, gerek mecmuanın meslek-i mahsûsu nokta-i nazarından ehemmiyetli buluyoruz:

1- Ulûm ve funûna, tarihe, hayat-ı içtimâiye ve maîşetimize temas eden bazı âyât-ı celile mevzû-i bahs edilerek dirayeten ve rivayeten mütâlaa edilecek, vesâir lisanlarca bu yolda yazılan âsâr-ı tefsiriyenin mühim görülen ve nikât-ı mâruzaya tevâfuk eden yerleri tercüme olunacaktır.

55 Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi-Mehmed Âkif Ersoy ve Kur'an Meâli*, s. 33-34.

İrab ve binâdan, tahlîlat-ı nahviyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsâit bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-u arabiyenin nazariyatından sarf-ı nazar ile netâyic-i ameliye üzerinde îmal-i fikir edilecektir. Hangi vesâit-i ilmiye ile olursa olsun ibtida nazm-ı Celîl'den anlaşılın maânî-i münife yazılarak ibâre ve işaretinin delâlet ve iktizâsının irşadât-ı belîgânesine istinâden zaman ve zeminin icâbâtına göre ahvâl-i umûmiye-i İslamiye hakkında fikir ve mütaalalar yürütülecektir.

2- Mesâlik-i tefsiriye ve bu bâbda yazılan âsâr ve müellefât ilm-i tefsirin aksamı ve tarihi, müfessirin-i kiramın tercümelere ve tarz-ı tefsir ve meslekleri hakkında tedkikat ve tettebbuat icra edilecektir.

3- Zamanımızda tefsir-i şerif tahsilinin hayli tedennî etmiş olduğu mâ'lumdur. Âdeta Kur'an-ı Kerim'i bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, fâidesiz bir iş gibi telakki olunmağa başlamıştır. Ortada Kur'an-ı Kerim artık anlaşılın, hâşâ daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi bir zehâb-ı bâtil türemiştir. Bir mantık kitabı ile senerce uğraşıldığı hâlde talebe-i ulûmun Celâleyn ma'lûmatı kadar olsun tefsirden bibehre oluşu şüphesiz pek büyük bir kusurdur.

İşte bütün şu mülâhazalardan dolayı mecmuamız mümkün mertebe tefsir-i şerif ilminin ihyasına çalışacak, mektep ve medreselerimizde tedarik edilmesine tergiip etmekten hâli kalmayacak, bu bâbda ayrıca makaleler neşredecektir.

Bilhassa bütün mekteplerimizde, medreselerimizde tefsir-i şerif dersleri ve usûl-i tedrisleri hakkında tenkitler yazılacak, talebenin bu bâbda her türlü haklı şikâyetleri enzâr-ı âmmeye arz edilecektir.⁵⁶

Âkif'in açıklamalarından da anlaşılacağı gibi, onun tefsir yazıları toplum ile Kur'an arasındaki engelleri kaldırmaya yöneliktir. Âkif, İslam toplumlarının içinde buldukları durumu, Kur'an'dan uzaklaşmalarına bağladığından dolayı onların kurtuluşlarının yegâne reçetesi olarak Kur'anı görmekte. Üstadın tefsir yazılarındaki asıl gayesi Kur'anı millete mal ederek İslam toplumlarının kurtuluşuna vesile olmaktır.⁵⁷

56 Ersoy, Tefsir-i Şerif, Sebilürreşad, 24 Şubat 1327, c. 8-1, ad. 183, s. 5-6.

57 Suat Yıldırım, *Mehmed Âkif'in Kur'an'a Bakışı* (2), s. 4.

Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsirinin Özellikleri

A. Âkif'in Tefsirinin Muhteva Yönünden Özellikleri

Mehmet Âkif'in yapmış olduğu tefsirlere bakılınca yukarıda zikrettiği tefsir ilkelerine genellikle riayet ettiği gözlemlenmektedir. Onun tefsirinde ayrıca şu özellikleri görmekteyiz; ayetleri içtimai ve edebi bir metotla tefsir eder. Ayetlerin manalarını ve meramını açıklar. Ayetlerde bulunan oluş ve içtimai nizam kanunlarını izhar eder. Genellikle, İslam milletinin müşküllerine ve bütün milletlerin sıkıntılarına deva olabilecek esaslara, ayetlerin işaret ettiğini dünya ve ahiret hayırlarını bünyesinde topladığını belirtir.

Ayetleri tefsir ederken yeri geldikçe sosyal hastalıklara şifa olabilecek hususlara muhakkak temas eder. Okuyucuya bu hastalıktan kurtulmanın yollarını ve ilacını gösterir. Bunları sadece Müslümanları değil, bütün insanlığı doğru yola çevirmek için anlatır. İslam milletlerinin kalkınması, onların Kur'an'a bağlanma ve dini irtibatı arttırmaya bağlı olduğunu söyler.

Ayetten alınacak dersler, hikmetler, terbiyeye ait düsturlar, belâgat nükteleri ve içtimai hayata faydalı olacak dersleri zikreder.

Tefsirde takip ettiği akli metoda uygun ise müfessirlerin görüşlerini alır, uygun olmayanlara karşı çıkar, o görüşte olmadığını söyler, peşinden de kendi kanaatini zikreder.

Kur'an ayetlerinin ifade ettiği manaları sadece nazil olduğu döneme değil, günümüzdeki olaylara da tatbik eder.

Onun tefsiri, serbest bir tefsirdir. Gayesi, birçok tefsir kitabında bulduğumuz dil ağırlıklı tahliller değildir. Zira bunları konu edinen çok sayıda tefsir vardır. Önemsemediğinden değil, ancak makam münasip olmadığından ve zaten o ihtiyaç başka eserlerle giderildiğinden bu tür tahlillere yer vermez. Onun asıl hedefi Kur'an'ın hidayetini, etkin bir tarzda kitlelere yaymadır. Bundan ötürü ayetin bazen maksadını, bazen semeresini ve neticesini gösterir. Bazen zıddını bildirir, yani bu durumun olmaması hâlinde

ortaya çıkacak vaziyeti bildirir. Bazen misalini, benzer bir durumu bildirmek suretiyle ayeti açıklar.⁵⁸

Âkif, tefsir makalelerini, Arapça ve Türkçeye son derece hâkim olduğundan, dilin bütün unsurlarını dikkate alarak yapmıştır. Şair olması sebebiyle ayetlerin tercüme ve tefsirlerine aklın yanında kalbi de katarak tefsirlerine duygusal bir hava katmıştır. Edebî bir üslupla yazdığı tefsir makaleleri, aynı zamanda anlaşılır ve durudur. Türkçeyi ustaca kullanarak, ayetlerin maksat ve neticelerini berrak bir şekilde ortaya koyar. Edebî tefsirlerin en önemli vasfı olan Kur'an'ın ifade zenginliğini ve üstünlüğünü ortaya koyma ilkesi,⁵⁹ Âkif'in ayet tefsirlerinin en belirgin özelliklerindedir. Özellikle manzum olarak yazdığı ayet tefsirleri okuyucuya Kur'an'ın ifade üstünlüğünü bizzat müşahede etme fırsatı verir.

Âkif'in tefsir yazıları ile Kur'an ilhamlı şiirlerinde göze çarpan en bariz durumlardan birisi de dinamik bir durum arz etmesidir. Onun tefsiri hem okuyucu için hem de atalet içinde kalmış İslam toplumlarını harekete geçirmesi bakımından aksiyoner bir özellik gösterir. Üslubunun canlılığı ve akıcılığı da tefsir yazılarındaki bu özelliği öne çıkarmaktadır.

Âkif, çalışma, azim, sa'y, cihat, tembellik, tevekkül gibi kavramları sürekli kullanarak, İslam toplumuna bir hareketlilik ve dinamizm kazandırmaya çalışır. Toplumun bu kavramlara ilişkin yanlış algılamalarını ortaya koyarak, onları bu hususta aydınlatmaya çabalar. Âkif bir dava adamı olduğundan dolayı, insanı harekete geçiren ve heyecan veren ayetleri tefsir etmeye önem vermiştir. Her türlü tasavvurun üstünde bir dinamizmi haiz Kur'an'ın, dinamik anlayışının en güzel örneklerini yazılarına aksettirmeye gayret etmiştir.⁶⁰

Âkif'in sanat anlayışında olduğu gibi, bu anlayışa uygun olarak yazdığı tefsirler de toplumsal bir yarar gözetilerek kaleme alınmış-

58 Davut Aydüz, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar, 1996, Adapazarı, Sakarya Üniv., İlahiyat Fak., Der., sy. 1, s. 29-31; Yıldırım, *Mehmed Âkif'in Kur'an'a Bakışı* (2), s. 4.

59 Davut Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul 2004, s. 109.

60 Yıldırım, *Mehmed Âkif'in Kur'an'a Bakışı* (2), s. 7.

tır. Kur'anın toplum tarafından öksüz bırakıldığı ve toplumun dirilişinin de ancak Kur'an ile mümkün olabileceğinin farkında olduğundan, genellikle içtimai ayetlere ağırlık vermiştir. O tefsir ettiği ayetler bağlamında toplum ile Kur'an arasındaki uçurumu gözler önüne sermiştir. Âdeta Kur'an'a göre toplumu yeniden inşa etmenin yollarını aramış ve göstermiştir. İçtimai hayattaki, Kur'an'a ters düşen yönleri ortaya koyarak toplumu uyarma sorumluluğunu yerine getirmeye çalışmıştır. İslam milletinin hatta bütün milletlerin sıkıntılarına ve müşküllerine deva olabilecek esasları belirleyerek bu problemlere Kur'anî çözümler üretmiştir.⁶¹

Âkif, sık sık Kur'anın toplumu ıslah eden prensiplerine işaret ederek bir sosyolog gibi toplumu analiz etmiştir. O, tefsir yazılarında İslam toplumunun durumunu, tablolar halinde vermiştir. İslam toplumlarının sefaleti, kadınların durumu, genel içtimai tembellik, yığınlık, bezginlik gibi kavramlar ile toplumu masaya yatırıp tahlil etmiştir.⁶²

Malum olduğu üzere Âkif, tefsirlerini Sebilürreşad dergisinin bir köşesinde yayınlamak üzere yapıyordu. Binaenaleyh tefsirler kısa ve özlü olmalıydı. Nitekim o da böyle yapmıştır. Âl-i İmrân suresi 200. ayeti ile ilgili tefsiri hariç, hiçbir ayet tefsiri iki sayfayı geçmemiştir. Bazı surelerin tefsirini ise iki veya üç sayıda yayınlamıştır. Asr suresi de bunlardan biridir.⁶³

Âkif'in tefsir yazıları ve tefsir anlayışı kendine özgü bir durum arz etse de, gerek konu itibariyle, gerekse mahiyet ve şekil itibariyle içtimai tefsir ekolüyle benzerlikler göstermektedir. Bu tefsir yazıları ile ayet tefsirlerinin yapıldığı şiirler hem sosyal meselelere Kur'anî çözümler getirmesi yönünden hem de mahiyet ve şekil itibariyle içtimai tefsir tarzı ile örtüşmektedir. Şimdi bu metot ile Âkif'in tefsir yazıları ve şiirleri arasındaki münasebeti belirtip makalemizi bitirelim:

61 Aydüz, a.g.m., s. 30-31.

62 S. Yıldırım, *Mehmed Âkif'in Kur'an'a Bakışı (I)*, Yeni Ümit, İzmir 2006, sy. 73 (Temmuz-Ağustos-Eylül), s. 4.

63 Hidâyet Aydar, "Bir Kur'an Müfessiri Olarak M. Âkif", s. 25-50.

a- İçtimai tefsir metodunda olduğu gibi, Âkif'in tefsir yazıları ve şiirlerinde de ana konu sosyal konulardır.

b- Âkif, tefsir makalelerinde olsun, ayet tefsirlerini yaptığı şiirlerinde olsun "Kur'anın hidayet yönünü" ön planda tutmuştur.

c- Tefsir yazıları ve şiirler sade bir dille yazılıp fazla ayrıntıya girilmemiştir. Gerekli görülen yerlerde ayrıntıya inilmiştir.

d- Ayetlerin bazı belâgat ve icâz yönlerine işaret edilmesi dışında, uzun uzun irab tahlillerine yer verilmemiştir.

e- İçtimai konulara ağırlık verildiği için tefsir dinamik bir durum arz etmektedir.

f- Ayet tefsirleri pratik neticeler üzerine tesis edilmiştir.⁶⁴

B. Âkif'in Tefsirinin Metot Yönünden Özellikleri

Âkif, özellikle mensur tefsir yazılarında klasik tefsir metodunu izlemiştir. Söz gelimi o, bir ayeti tefsir ederken, az da olsa ayetle ilgili başka ayetleri zikretmiş, zaman zaman yine az da olsa hadislerle yer vermiş, varsa sebab-i nüzul bilgileri vermiş, kısaca dilbilimsel açıklamalara değinmiş, bazen Arap şiirini kullanmış, İslam tarihinden örnekler vererek açıklamalarını desteklemiştir.

Tefsir Kaynakları: Âkif'in tefsir kaynakları, tefsirinin mahiyeti sebebiyle geniş bir yelpaze arz etmemektedir. O, ayetlerin tefsirlerinde kendi görüşlerini ön planda tutmakla beraber, az sayıda da olsa müfessirlerden nakillerde bulunmuştur. Kendilerinden isim vererek nakiller yaptığı tefsir ve müfessirler; Zemahşeri, Râzi, Celâleyn Tefsiri ve Muhammed Abduh'dur.

Hiç şüphesiz ki Âkif'in en çok yararlandığı ve etkilendiği müfessirlerden biri de Fahrüddin er-Râzî'dir. Âkif, Râzî'ye olan hayranlığını ona ithaf ettiği ve başlığında ismini kullandığı şiiri ile ortaya koymaktadır.⁶⁵ Bu şiirden anladığımız kadarıyla Âkif, Râzî hakkında teferruatlı bir bilgiye sahiptir. Onun dehasına, ilmine, eserlerine hayran olduğunu ve hayretler içinde kaldığını

64 Ömer Şengün, *Mehmed Âkif Ersoy'un Tefsirciliği ve Kur'an Yorumu*, s. 6.

65 Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 494-497.

ifade etmektedir. Âkif'e göre Râzî'nin ölümsüz eseri olan "Mefâtihul-Ġayb" her devirde insanları aydınlatmaya devam edecektir.

Tefsir külliyyatının klasik eserlerinden olan Celâleyn Tefsiri, Âkif'in sıkça okuyup başvurduğu temel kaynaklar arasındadır. Milli Mücadele yıllarında halka Milli Mücadele'yi anlatma adına gittiği Kastamonu'da Âkif, elinde bulunan kitabın ne olduğunun sorulması üzerine, onun Celâleyn Tefsiri olduğunu söyler ve şu açıklamayı yapar:

"Bunu yanımda taşır, Kelâm-i Kadîm gibi okurum. Şimdiye kadar on sekiz defa hatmettim; şimdi on dokuzuncu hatme devam etmekteyim."⁶⁶

Muhammed Abduh da tefsir yaparken, Celâleyn Tefsiri dışında tefsirlere bakmadığını söylüyor. Ehlince ma'lûm olduğu üzere Celâleyn, bir tefsirden ziyade Kur'anın Arapça tercümesi mesabesinde bir eserdir. Abduh'un, Celâleyn ile iktifâ etmesinin gayesi detaylı tefsirlerden etkilenmemektir. Burada şöyle bir soru akla geliyor: Acaba Âkif'in Celâleyn'den bu kadar çok istifade etmesi ya da okumasının arkasında yatan sebep nedir? Abduh'u taklit mi? Yoksa diğer tefsirlerden çok etkilenmemek mi? Doğrusunu Allah bilir.

Âkif, tefsir yazılarının çoğu yerinde isim zikretmeksizin "müfessirin-i kirâmın bazıları" ya da sadece "bazıları" ifadelerini kullanarak nakillerde bulunmuş veya "çoğunluğun görüşlerinin bu doğrultuda olduğunu" belirtmiştir.

Âkif ayetlerin tefsirinde, meşhur müfessirlerin yanı sıra, onlar kadar meşhur olmayan diğer âlimlerin de isminden bahsetmiştir: Kınalîzâde Ali Efendi, Mevlana Şah Nakşibend, Firdevsi ve Ziya Paşa.

Kur'an'ı Kur'an ile Tefsiri: Âkif bu metodu tefsirlerinde nadiren de olsa kullanmıştır. Bunu da ayetlerin manalarını takviye edici ya da açıklayıcı bir tarzda yapmıştır.

Kur'an'ın Sünnet ile Tefsiri: Âkif tefsir yazılarında ve Kur'an'dan ilhamlı şiirlerinde birçok hadis-i şerife yer vermiştir.

66 Eşref Edib Fergan, Mehmed Âkif: *Hayatı-Eserleri*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1939, 1, 674; Düздаğ, *Mehmed Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 135-137.

Tefsir yazılarında en çok kullandığı yöntemlerden biri de ayetleri hadis ile tefsir etmektir. Ancak hadislerin kaynakları hakkında bir malumat vermemiştir. Bazen sahabe kavline de müracaat etmiştir.

Esbâb-ı Nüzûl ile Tefsir: Âkif, esbâb-ı nüzûl ilminin değerini bildiğinden dolayı tefsir yazılarında ayetlerin nüzûl sebeplerine bazen yer verir. Az da olsa surenin Mekki veya Medeni oluşuna da işaret eder.

Âkif, tefsirlerinde bazı kıssalar anlatsa da, isrâiliyyâta girmez. Kırâatlerle ilgili olarak da çok az mâlumata yer verir.

Fıkhî Hükümlere Yer Vermesi: Âkif, tefsir yazılarında yeri geldikçe fıkhî değerlendirmelerde bulunur. Fakat fıkhî değerlendirmeleri oldukça azdır.

Kelamî Meselelere Yer Vermesi: Âkif, ayetlerin tefsirlerinde yeri geldikçe kelamî konulara da değinir. Ancak kelamla ilgili konular da oldukça küçük bir hacme sahiptir. Tasavvufî meselelere ise değinmez.

Şiirle İstişâd Etmesi: Bir şair olarak Âkif de bazı ayetleri tefsir ederken şiire başvurur.

Belâgat ve İcâz Nüktelerine Değinmesi: Bir şair olarak tefsir makalelerinde Kur'anın bu özelliklerine de vurgu yapar. Nitekim Asr suresini tefsir ederken bu konuya temas etmiş ve Asr suresinin hem icaz hem de icaz itibariyle bir hârîka-ı nazm olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu meyanda İmam Şafii'nin "Kur'an namına yalnız bu sure nazil olsaydı bizim için kâfi idi." şeklindeki sözünü nakletmiştir.⁶⁷

Lügavî Tefsire Yer Vermesi: Âkif, iyi bir Arapça bilgisine sahiptir. Tefsir yazılarında da bu durum açıkça görülebilmektedir. Her ne kadar tefsirlerinde Arapçanın dil özelliklerinden ve gramer yapısından çokça bahsetmese de kısmen de olsa sarf ve nahiv ilmini ilgilendiren bazı açıklamalara yer vermiş ve bazı lafızların lügat açısından değerlendirmelerini yapmıştır.

67 Hidâyet Aydar, "Bir Kur'an Müfessiri Olarak M. Âkif", s. 25-50.

SONUÇ

Âkif, İslam'a bağlı olduğunu kabul eden bir devlet ve millette Kur'an ruhunu canlandırmak, toplumun Kur'an'ın hidayetinden faydalanabilmesi için başyazarlığını yaptığı derginin her sayısında içtimai tefsir diye adlandırılan metotla tefsir yazıları yazıyordu. O, bu yazılarında ilim, teknik, tarih ve toplum hayatına temas eden ayetleri ele alarak, onlardan çıkacak pratik sonuçları sunarak Kur'an kültürünü topluma mal etmek ve tefsir ilmini ihya etmeyi hedefliyordu. Çünkü Âkif'e göre felaketler içinde kıvranan milletin bu duruma düşme sebebi, Kur'an'ın hayat veren ruhundan ve buyruklarından uzaklaşmaktı. Zira Kur'an'ın toplumu ıslah eden prensiplerini tatbik etmeyen Müslüman, onu mezarlık kitabı, fal, muska veya mûsikî vasıtası hâline getirmişti... O, Kur'an'ı Rabbin kullarına gönderdiği bir mektup olarak bildi; onu yalnızca hatim indirmek için değil, manasını anlayıp gereklerini yerine getirmek için okumak gerekiyordu... Âkif bu fikirlerini mecmua sayfalarında mensur ve manzum olarak yazmakla kalmıyor, diyar diyar dolaştığı Anadolu'daki cami kürsülerinden de halka anlatıyordu... Kur'anı, âdeta yeni iniyormuşçasına okumaya çalışmış, kendini ve toplumunu Kur'an'ın asıl muhatabı olarak görmüş ve böylece Kur'an'dan büyük feyz almış, onun dinamizmini yaşatmıştır...